

УДК 37 (09) (477)

Коляда Н.М.,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та історії педагогіки
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

АРНАУТОВ ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ (1881 – 1938) – ОРГАНІЗАТОР ДИТЯЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Один з актуальних та провідних напрямів історико-педагогічних досліджень – творча біографія видатних освітян минулого, оскільки педагогічна думка завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями [34, 36].

У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження однієї з яскравих сторінок в історії розвитку вітчизняної педагогічної думки – діяльність науково-педагогічної інтелігенції 20-30-х років ХХ ст. – суб'єкта культурно-освітнього та суспільно-політичного життя, творця та носія інтелектуального потенціалу країни, людей творчих, геніальних, енергійних... справжніх творців своєї епохи.

Серед них – Василь Олексійович Арнаутов – учитель, один з ініціаторів розвитку шкільної кооперації, організатор дитячого руху в Україні, працівник керівних освітніх установ, закладів соціального виховання, практичний діяч з організації захисту дитинства... людина активна, завзята, рішуча.

Деякі аспекти діяльності В. Арнаутова висвітлені у працях, присвячених історії становлення та розвитку дитячого руху, піонерської організації, загальних історичних та історико-педагогічних розвідках. Серед них заслуговує на увагу, насамперед, книга „Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1920-1941)” (автори: В. Марочко та Г. Хілліг; Київ, 2003) – підсумок науково-дослідного проекту (1997-2000 рр.) за підтримки Фольксвагенштіфтунг європейської програми вивчення соціально-демографічних наслідків панування тоталітарних систем в ХХ ст. [31]. На основі аналізу колосального фактологічного матеріалу (великої колекції архівно-кримінальних справ репресованих освітян в

Україні та публікацій періодичної преси 30-х років ХХ ст.) авторами було зображено трагічну долю освітян України.

У нарисі „Організатор соцвиху Василь Арнаутов: „чесний, працездатність чудова, навантаження надмірне” висвітлено основні віхи життя педагога, його громадянську позицію, освітню роботу та участь у політичних процесах [31, С. 187–193]. Проте творчий спадок В. Арнаутова – організатора дитячого руху в Україні, ініціатора розвитку шкільної кооперації, практичного діяча з організації захисту дитинства і т.п. – є недостатньо вивченою і до цього часу не була предметом окремого дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні внеску В. Арнаутова у становлення та розвиток теорії і практики дитячого руху в Україні в 20-30 роки ХХ ст.

Дослідники постаті В. Арнаутова – досить вагомої у вітчизняній освітньо-педагогічній системі 20-х років ХХ ст. – відзначають його вражаючу політичну активність. За словами В. Марочка та Г. Хілліга, сучасникам „... залишається захоплюватися героїчною відвагою прапорщика й лівого есера, котрий скрізь встигав: командувати фронтом, вчинити розкол партії, побувати серед більшовицького ревкому, повернутися з оточення до есерівського осередку Одеси. Громадянська війна, „ходіння” чи блукання інтелігенції в коридорах різних політичних режимів – явище типове, все могло статися” [31, С. 188].

Свою політичну активність В. Арнаутов поєднував з різноаспектною освітянською працею: заступник завідувача Харківським губвідділом освіти (30 травня – 17 листопада 1920 р.), завідувач відділом і член Колегії Головоцвиху, завідувач відділом дитустанов Головоцвиху Наркомосу (з 15 вересня 1922 р.), заступник голови секції ЦК допомоги голодуючим дітям, завідувач Управлінням соцвиху при Наркомосі, фаховий рецензент Науково-педагогічної комісії Головоцвиху, голова Науково-педагогічної комісії Головоцвиху, голова Головоцвиху (січень 1927 р. – листопад 1928 р.), викладач факультету соцвиху ХІНО (1927 р.), ректор Одеського інституту народного господарства (з 19 жовтня 1928 р.) та професор 2-ої категорії по кафедрі економічної політики (з 12 вересня

1929 р.), співробітник Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІПу) [31, С. 189–192].

Крім цього, В. Арнаутов – постійний активний учасник роботи різних установ, з'їздів, засідань з питань захисту дитинства, дитячого руху, школи, соціального виховання, трудової школи, ролі вчителя у вихованні підростаючого покоління і т.д. Погляди щодо цих та інших проблем знайшли відображення у працях педагога [2; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 14; 15; 16; 18; 19; 20; 21; 23; 25; 29; 30].

Йому належить цілий ряд праць з теорії та методики організації дитячого руху, опублікованих на сторінках журналів „Радянська освіта” [1; 3; 4; 9; 10; 13; 33], «Дитячий рух»¹ [7; 11; 14; 17; 20; 22; 28; 29], „Путь просвещения” [8; 21], „Друг детей” [12; 15] та інших всеукраїнських та регіональних періодичних видань.

У статті „П'ять років дитячої періодичної преси на Україні” (Дитячий рух. – 1927. – №7–8) В. Арнаутов критично аналізує дитячу періодику як невід'ємну частину дитячого комуністичного руху, головні етапи якого „крок за кроком” відбивалися на шпальтах дитячих газет і журналів [17, 18].

До історичного екскурсу п'ятиріччя дитячої преси на Україні автор включив як всесоюзні („центральні”), так і регіональні („провінційні”) періодичні органи для дітей: „Юный Спартак” (15 грудня 1922 р.), «Юный Ленинец», «Юний Ленинец»² (1925), „Червоні квіти” (1 жовтня 1923 р.), „Октябрьские всходы” (лютий 1924 р.), „Більшовиченята” при „Молодому Більшовику” у Києві, „Будь наготові” при газеті „Звезда” у Дніпропетровську. Ґрунтовний аналіз підкріплено статистикою щодо загального тиражу дитячих видань, кількості дитячих кореспондентів, індивідуальних передплатників і т.п. [17, 19–20].

В. Арнаутов зазначає, що головне завдання дитячої преси, як і всього дитячого комуністичного руху – „... класово-пролетарське виховання дітей, тобто внесення політики в дитяче життя” [17, 18]. Поряд з цим автор застерігає дописувачів та редакторів від так званих „перехилів” у цій справі, оскільки, за

¹ В. Арнаутов був членом редакційної колегії журналу «Дитячий рух».

² Згодом газета виходила під назвою „На зміну”.

його словами, іноді „гола політика” дивилася на дітей зі шпальт дитячих газет [17, 20].

Підкреслюючи позитивні моменти в розвитку дитячої періодичної преси, В. Арнаутов одночасно торкається певних недоліків, так званих „хиб”. Зокрема, щодо недостатності уваги з боку керівних органів, потреби в „обслуговуванні” не лише піонерів, але й усієї дитячої маси, у залученні більш авторитетних літературних сил, виправленні мови на чисту літературну та покращенні зовнішнього вигляду дитячих видань, від яких іноді „тхне халтурою” [17, 21].

В. Арнаутов, науковець УНДП, тісно співпрацював з відомими в освітянській галузі людьми, представниками самобутньої педагогічної думки в Україні 20-х рр. ХХ ст. Серед них, І. Соколянський – педагог, педолог, фахівець з проблем спеціальної педагогіки, організатор освіти і науки в Росії та Україні, відомий теоретик вітчизняного дитячого руху 20-тих років ХХ ст., людина різнобічних знань і високоосвічений фахівець світового значення.

Спільні погляди освітян щодо питання теорії та практики дитячого руху висвітлено у статті „Школа та дитрух на Україні”³ (Радянська освіта. – 1925. – №5). І. Соколянський та В. Арнаутов здійснили історичний аналіз основних напрямів початкового етапу розвитку дитячого руху в Україні (1922 р.). Перший заснований на положеннях скаутизму та біогенетичній теорії із збереженням таких „пережитків” номенклатури, як піонер, загін, вожатий, форпост. Другий полягав у „сліпому наслідуванні” партійних форм роботи [33, 11].

Критикуючи обидва напрями (так звані „ухили”), автори зазначали, що „... в скаутському ухилі криється небезпека відриву комдитруху від пролетарського руху й замикання дитячого життя в коло ніби-то біологічно наперед усталених дитячих інтересів. З цього погляду, скаутський ухил найбільш реакційно загрожує розвиткові комдитруху. Так само не можна визнати правильною й зайву „політизацію” дитруху (на Україні), бо ті форми партійного життя, що позичив їх для себе дитрух, далеко не всі відповідають фактичному змістові життя дитячих мас” [33, 11]. Практично заперечуючи обидва напрями, педагоги відзначали їхню

³ Ця публікація увійшла до збірки „Хрестоматія по детскому движению” (1925), укладеної М. Мироновим [32].

шкоду для розвитку дитячого руху через конфліктність ситуації, відсутність „твердого партійного керівництва” та боротьбу за дитячий рух між установами соціального виховання та Комуністичною Спілкою Молоді [33, 11].

Згодом дитячий рух „виплутався” з цього організаційного хаосу. Проте політична відсталість та педагогічний консерватизм учителів та непідготовленість комсомольців до роботи з дітьми загострили проблему так званої „ув'язки” соціального виховання з дитячим рухом: „...комдитрух, що ним керував КСМ [Комуністична Спілка Молоді – Н.К.], почав відмежовуватись від соцвиху, намагався вивести колективи Ю.Л. [юних лєнінців – Н.К.] з установ соцвиху, зосередити їх виключно по робітничих, комсомольських та інших клубах при виробництвах” [33, 12–13]. На думку І. Соколянського та В. Арнаутова, така постановка питання (створення колективів юних лєнінців виключно при підприємствах) надзвичайно ускладнює проблему „ув'язки” школи й дитруху, оскільки „відриває” дітей від їх специфічної виробничої бази – школи [33, 13].

У статті вміщено практичні рекомендації щодо узгодження роботи колективів юних лєнінців з роботою школи, звертаючи увагу на її особливості в місті та селі. Крім того, з метою уникнення так званого „паралелізму” та перевантаження юних лєнінців, автори дають конкретні поради (так звані „лінії”) щодо розмежування роботи колективів юних лєнінців та школи [33, 13–15].

Позитивний відзив щодо нових шляхів у розвитку комуністичної педагогіки подано у рецензії на збірник „Игра, Сказки и романтика в работе с детьми» співробітниці УНДШУ А. Гендрихівської (Дитячий рух. – 1927. – №3), в якому вміщено статті В. Арнаутова „Заметка о роли романтики”, М. Миронова „О месте внешних атрибутов в работе детских коммунистических организаций”, І. Соколянського „Политвоспитание и игра”, „Организация педпроцесса по комплексной системе” та Е. Яновської „Нужна ли сказка?” [26].

У статті „Засоби педагогічного впливу в колективах Ю.Л.” (Радянська освіта. – 1925. – №5) В. Арнаутов торкається актуальної (навіть на той час!) проблеми – занепаду внутрішньої роботи та лєнінської дисципліни: „В самому колективі слід відмітити деякий занепад товариського зв'язку та дисципліни серед

юнаків-ленінців, доводиться констатувати, що закони й звичаї Ю.Л. засвоєно слабо або що ними дехто нехтує; наприклад: цигарка, крадіжки, пияцтво, бійки, зловживання ленінським ім'ям, чванство перед неленінцями. Неуспішність в учбі, погане поводження на зборах ланки й колективу й т.ін.” [1, 28].

Автор дає конкретні рекомендації для ватажків піонерів (так званих „прикріплених” комсомольців) щодо вибору засобів педагогічного впливу, серед яких виділяють: засоби педагогічного впливу загального характеру (правильна організація керівництва колективом юних ленінців; правильна організація самих юних ленінців; правильна постановка праці з ланковими; внесення плановості в роботу; діловий характер та планове проведення загальних зборів); спеціальні засоби педагогічного впливу (товариське обговорення випадків „ухилу від нормального поводження” на зборах ланки (у виняткових випадках – на загальних зборах колективу); розгляд питання про виключення з колективу юних ленінців (лише в „надзвичайних випадках” шляхом часткової (тимчасової) ізоляції винуватців) [1, 29–30].

У статті „Про стінгазету молодих ленінців» (Радянська освіта. – 1925. – №11) педагог дає практичні поради щодо організації роботи з видання стінної газети – органу дитячої творчості, який посідає значне місце в роботі колективу юних ленінців: „За допомогою стінгазети члени колективу відмічають хороше й погане в житті свого колективу та вчаться критично ставитися до своєї роботи. Разом з тим вони вчаться викладати думки свої на папері, звикають до літературного слова, взагалі готуються стати за робкорів сількорів та літераторів (журналістів, поетів, учених)” [3, 20].

Значна частина праць В. Арнаутова присвячена розвитку кооперативного руху – „здорового явища дитячої суспільності”, „значного соціального явища”, „галузі в роботі дитячого комуністичного руху”, іноді єдиної форми суспільного виховання дітей на ґрунті задоволення їхніх реальних потреб [12; 13; 22; 28].

На його думку, кооперативний рух не є незалежною організацією дитячої активності, а однією з форм громадсько-політичного виховання дітей. Тому кооперацію в школі треба міцно „ув'язати” з піонерським життям [13, 45]. Саме на

піонерів покладалася основна місія у справі кооперативної пропаганди як на „ініціативне бюро організаторів кооперативу” [13, 46–47].

Про це, зокрема, йшлося на пленумі ЦБ КДР⁴ (1926 р.). У статті „Шкільна кооперація на пленумі ЦБ КДР” (Дитячий рух. – 1926. – №7–8) В. Арнаутов висвітлює основні аспекти розвитку шкільної кооперації як складової дитячого комуністичного руху. Зваживши всі позитивні та негативні явища в житті шкільних кооперативів, делегати пленуму дійшли висновку, що безпосереднє керівництво шкільною кооперацією має здійснювати ЛКСМ „по лінії” дитячого комуністичного руху [22, 1–2]. У рішенні пленуму зазначалося, що піонери – не лише ініціатори у цій справі, але й зразкові члени шкільного кооперативу, які прагнуть до „... всебічного поліпшення справи, знищення зловживань і непорядків вазгалі та пропаганди ідей кооперації серед дітей та батьків розуміється без жодного нажиму на дитячу масу, без зловживань авторитетом піонерорганізації тощо” [22, 3].

Однією з узагальнених праць педагога є брошура „Кооперування дітей” (1926), рецензію на яку дав один із теоретиків кооперативного руху А. Гурарій (Дитячий рух. – 1926. – №6–8) [28]. У брошурі вміщено теоретичне обґрунтування дитячої кооперації, нариси з історії її становлення і розвитку та практичні аспекти організації роботи дитячих кооперативів. Окремий розділ присвячено питанням участі піонерів у дитячій кооперації [28, 40].

Загалом А. Гурарій дає позитивну оцінку праці В. Арнаутова (за виключенням пропозиції щодо організації виробничих кооперативів при піонерських клубах). На думку рецензента, ця брошура є цінним підручником для працівників дитячого руху, вчителів, усіх тих, хто „... безпосередньо стикається з цілою низкою практичних питань диткооперації” [28, 41].

Дослідники В. Марочко та Г. Хілліг відзначають вражаючу працездатність, якою В. Арнаутов вирізнявся серед інших функціонерів Наркомосу. Свідченням цього є „секретні відзиви” про педагога керівників Наркомосу та його ключових установ на засіданні Центральної Атестаційної Комісії (16 липня 1924 р.):

⁴ Центральне бюро Комуністичного дитячого руху.

„чесний, чудова працездатність, навантаження надмірне” (Л. Менжинська, голова Головоцвуху); „чесний працездатність добра, для НКО цінний працівник” (Я. Ряппо, заступник наркома освіти) [31, 191].

Однак, ні повна відданість, ні чесність В. Арнаутова не стали аргументами для чекістів у хвилі масових політичних репресій проти співробітників Народного комісаріату освіти, Українського науково-дослідного інституту педагогіки, професорів та викладачів, працівників народних відділів освіти, вчителів загальноосвітніх шкіл.

В березні 1931 р. на засіданні дискусійної сесії УНДІПу (15-20 лютого 1931 р.) про нього згадували через „нечіткість методологічних позицій”, поширення „занепадницьких тверджень про стан і роль школи в часи загострення класової боротьби, в добу реконструкції” [31, 193; 24, 294]. Через 6 років, восени 1937 р., про нього знову „згадали”: спочатку на шпальтах газети „Молода гвардія” (4 жовтня 1937 р.) як колишнього члена ЦК есерівської партії, в минулому „білого офіцера”, активного учасника боротьби проти радянської влади; а згодом – в НКВС. Далі – арешт за причетність до „контрреволюційного есерівського підпілля” (1 листопада 1937 р.), допити з вимогою зізнання та вирок, винесений Воєнною Колегією Верховного суду СРСР у Києві 22 вересня 1938 р. – розстріляти. У 1939 р. з бібліотек вилучено всі праці Василя Олексійовича, у тому числі – єдину книгу про голодування дітей в Україні періоду 1921-1922 рр. („Голод и дети на Украине. По данным секции помощи голодающим детям при Центр. соц. защиты детей на Украине и по др. Материалам”, 1922) [27]. Реабілітовано В. Арнаутова 29 вересня 1956 р. [31, 188].

Таким чином, різноаспектна творча біографія Василя Олексійовича Арнаутова – справжньої особистості, виразника думки і практики своєї епохи, людини активної завзятої, рішучої – потребує ґрунтовного аналізу та всебічного висвітлення в контексті дослідження вітчизняної педагогічної думки. Подальшого вивчення потребують такі сторінки діяльності педагога, як участь в організації захисту дитинства, розвитку шкільної кооперації, соціального виховання в Україні і т.п.

Список використаних джерел:

1. Арнаутів В. Засоби педагогічного впливу в колективах Ю.Л. // Радянська освіта. – 1925. – №5. – С. 28–30
2. Арнаутів В. Навчання грамоти // Радянська освіта. – 1925. – №3. – С. 28–34
3. Арнаутів В. Про стінгазету молодих ленінців // Радянська освіта. – 1925. – №11. – С. 20–22
4. Арнаутів В. Романтика в дитрухові // Радянська освіта. – 1925. – №10. – С. 8–13
5. Арнаутів В. Учителство й Перше Травня // Радянська освіта. – 1925. – №4. – С. 1–4
6. Арнаутов В. «Педагогическая мысль» // Путь просвещения. – 1923. – №3–8. – С. 228–232
7. Арнаутов В. Всегда готовы // Дитячий рух. – 1928. – №10. – С. 47
8. Арнаутов В. Всесоюзное методическое совещание в Москве // Путь просвещения. – 1924. – №4–5. – С. 207–211
9. Арнаутов В. Дитячий рух на селі // Радянська освіта. – 1923. – №1. – С. 81–86
10. Арнаутов В. До роботи! // Радянська освіта. – 1925. – №8–9. – С. 1–5
11. Арнаутов В. Замітки про роль романтики між дітьми // Дитячий рух. – 1925. – №1. – С. 33–39
12. Арнаутов В. Кооперація в школі // Друг дітей. – 1925. – №7–8. – С. 19–24
13. Арнаутов В. Кооперація в школі // Радянська освіта. – 1925. – №8–9. – С. 45–47
14. Арнаутов В. На боротьбу за культурну людину // Дитячий рух. – 1928. – №6–7. – С. 2
15. Арнаутов В. О коммунистическом детском движении // Друг дітей. – 1925. – №6. – С. 9–10
16. Арнаутов В. О школьной хрестоматии // Путь просвещения. – 1924. – №2. – С. 50–60

17. Арнаутов В. П'ять років дитячої періодичної преси на Україні // Дитячий рух. – 1927. – №7–8. – С. 18–22
18. Арнаутов В. Радянська Трудова школа та її еволюція за 10 років // Радянська освіта. – 1927. – №11. – С. 16–23
19. Арнаутов В. Стан школи соцвиху // Дитячий рух. – 1929. – №1. – С. 19
20. Арнаутов В. Українізація роботи ЮП // Дитячий рух. – 1928. – №2. – С. 37–39
21. Арнаутов В. Учитель и детское движение // Путь просвещения. – 1923. – №7–8. – С. 50–57
22. Арнаутов В. Шкільна кооперація на пленумі ЦБ КДР // Дитячий рух. – 1926. – №7–8. – С. 1–3
23. Арнаутов В. Кооперування дітей. – К.: Книгоспілка, 1926
24. В боротьбі за марксо-ленінську педагогіку. Матеріали дискусійної сесії УНДШу. – Харків: ДВУ, 1931
25. В. Арнаутов „Методика проведення революційних свят колективами молодих ленінців / Молоді ленінці на селі. Збірник провідних матеріалів /М. Миронов. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – С. 51–54.
26. Гендриховська А. В. Арнаутов, Ник. Миронов, И. Соколянский и Э.Яновская. Игра, Сказки и романтика в работе с детьми // Дитячий рух. – 1927. – №3. – С. 46–47
27. Голод и дети на Украине. По данным секции помощи голодающим детям при Центр. соц. защиты детей на Украине и по др. материалам. Состав.: В.А. Арнаутов. – Х., 1922
28. Гузарій А. В.А. Арнаутов – Кооперування дітей // Дитячий рух. – 1926. – №6–8. – С. 40–41
29. Обговорення доповіді тов. Арнаутова // Дитячий рух. – 1929. – №1. – С. 29
30. Проф. Залужний, Арнаутов В. Умственный и физический труд пионера // Дитячий рух. – 1929. – №2. – С. 63
31. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1920-1941) /В.І. Марочко, Г. Хілліг. –К.: Наук. світ, 2003. –302 с.

32. Соколянський І., Арнаутов В. Школа и детское движение (тезисы) /Хрестоматия по детскому движению. – Х.: Юношеский сектор издательства «Пролетарий», 1925. – С. 97–100
33. Соколянський І., Арнаутів В. Школа та дитрух на Україні // Радянська освіта. – 1925. – №5. – С. 11–15
34. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі // Історико-педагогічний процес: підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 36–46

Коляда Н.М. Арнаутов Василь Олексійович (1881 – 1938) – організатор дитячого руху в Україні.

У статті висвітлено внесок Василя Олексійовича Арнаутова у становлення та розвиток теорії і практики дитячого руху в Україні в 20-30 роки ХХ ст.

Коляда Н.М. Арнаутов Василий Алексеевич (1881 – 1938) – організатор детского движения в Украине.

В статье изложен вклад Василия Алексеевича Арнаутова в становление и развитие теории и практики детского движения в Украине в 20-30 годы ХХ ст.

Kolyada N.M. Arnautov Vasiliy Alex (1881 – 1938) is an organizer of child's motion in Ukraine.

In the article payment of Vasiliy Alex Arnautova is reflected in becoming and development of theory and practices of child's motion in Ukraine in 20-30 of ХХ.